

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.77

В. В.Танчер

ДИЛЕМИ ТА ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Пропонується розпочати обговорення нагальних проблем розвитку соціологічної науки і освіти, які вбачаються автором насамперед у доданні позитивістського «перекошу» в становленні української соціології, розробці інтегративної методології соціологічного пізнання, орієнтуючим прикладом котрої є культуральна соціологія, в адекватності дисципліни сучасним суспільним реаліям, перереформатуванні її внутрішньої архітектури, деполітизації та інших проблем.

Ключові слова: культуральна соціологія, деполітизація, інтегративна методологія, позитивістський «перекіс», символічні дії.

Кожна наукова дисципліна час від часу зазнає оновлення, модифікації, змін. Соціологія також. Для неї взагалі притаманний, я би визначив, маятниковий характер розвитку, коливання між крайнощами натуралізму і суб'єктивізму, матеріалізму і ідеалізму і т.д. водночас з постійними спробами утворення синтетичних моделей пізнання. Теоретико-методологічні суперечності супроводжують весь історичний розвиток соціологічної науки. Через дискусії, суперечки, взаємну критику власне і відбувається її розвиток. Нові виклики пред'явив XXI вік, на які вона має адекватно реагувати. На моє переконання, варто активізувати процес обговорення нагальних проблем розвитку і оновлення нашої дисципліни.

Соціологію характеризує висхідна дихотомія, на авторитетну думку Дж.Александера, тяжіння до одного з двох теоретичних полюсів: об'єктивно-механістичного витлумачення людських дій, які, згідно нього, складаються під впливом зовнішніх сил, оточуючого середовища, та суб'єктно-орієнтованого витлумачення, де дії мотивуються тим, що йде від індивіда – його емоціями, сприйняттям, ціннісним спрямуванням, тим, що сформувалось в людській свідомості, певною світоглядною, смисловою схемою, яка є основою інтерпретативних актів. Відповідно сформувалась позитивістська і «розуміюча», гуманістична традиції в соціологічній теорії. На етапах класичного і некласичного розвитку соціологічної теорії переважав перший підхід, що вважався запорукою «науковості» соціології, оскільки спирався на пошук універсальних закономірностей, на емпіричну підтверджуваність. Це забезпечило домінування об'єктивістської, позитивістської традиції соціологічного пізнання, яке час від часу піддавалось критичним атакам і методологічній корекції дослідницьких принципів з боку прихильників другого підходу.

Останнє потужне зміщення акцентів, методологічних орієнтирів відбулось десь наприкінці 80-х ХХ ст. і було пов'язане із «постмодерністським поворотом» в суспільних науках, з черговою критичною переоцінкою позитивістських постулатів і методів соціологічного аналізу. В наші дні в соціологічному світі загальноприйнятою є ідея поєднання двох підходів, вироблення інтегративної стратегії соціологічного аналізу, що використовує дослідницькі здобутки обох традицій. Яскравими прикладами реалізації такої стратегії є теорії П.Бурдьє, А.Гідденса, Ю.Габермаса та інших.

Проте у вітчизняній соціології ця ідея не знаходить практичного втілення – переважає позитивістсько-пояснювальний, моніторинговий підхід, тоді як соціокультурна аналітика залишається на другому плані. Звідси випливає нагальність збалансованого, інтегративного застосування обох традицій у соціологічних дослідженнях в Україні, та «наздогоняючого» розвинення культуральної, інтерпретативної соціології.

Власне культуральна соціологія, що заявила про себе протягом останніх років, стає новою перспективою соціологічного теоретизування, яка втілює потребу в інтеграції двох традицій з підкресленням значення гуманістичної методологічної парадигми. Пропонується нова «культурна» якість соціології, що буде, якщо можна так сказати, ширшою за наукову (сайентистську). Йдеться про вивчення битуючих в соціумі колективних смислів, які ґрунтуються на спільних моральних засадах – або культурних кодах, – та почуттях, котрі справляють визначальний вплив на індивідів і групи, про з'ясування внутрішньої культурної архітектури соціальних смислів за допомогою аналізу культурних кодів, наративів та символічних дій, міфологем, символів, дискурсів тощо. Така соціально сконструйована суб'єктивність формує колективну волю, задає напрямок соціальним рухам, надає відповідних значень явищам суспільного життя.

Розвиток культуральної соціології, за наших умов, актуалізує розробку моделей ціннісно-орієнтованого соціального світу, витлумачення його смислів з прив'язкою до національно-територіального і часового зумовлення, формування нового інтелектуального етосу в соціології під салоганом: «вивчення смислів соціального життя і соціального життя смислів» (Дж.Александр). На часі розпочати аналітичну роботу в цьому напрямі.

В чисельних соціологічних розвідках, зокрема, електоральних уподобань українського населення в кращому випадку ми знайдем аналіз ідеологічних, демографічних, регіональних, релігійних та інших мотивацій того чи того вибору, а от чому він такий, що послугувало ґрунтом існування таких мотивацій, де корені ціннісних орієнтацій, міфів, ідеологічних зумовленностей, як і коли вони виникли і що й досі їх живить? – до цього аналіз, як правило, не доходить. Адже не випадково серед мешканців вулиць, названих іменами більшовицьких лідерів починаючи з В.Леніна та його поплічників, у Східній Україні важко чекати підтримки національно-патріотичним силам, в свою чергу люди, що живуть на вулицях названих на честь героїв УПА в Західній Україні навряд чи підтримають відновлення «слов'янського братства», бо розуміють, що за цим стоїть. Світоглядні стереотипи, історичний досвід, культурно-релігійні традиції, в решті ті самі культурні коди - стануть на заваді, змусять рахуватися із ними. Без історичних, культурологічних, релігієзнавчих, географічних, етнографічних та ін. екскурсів не обійтись, тобто того обсягу аналізу, що передбачає культуральна соціологія.

З другого боку дисциплінарне тіло соціології, її внутрішня структура модифікується зі значним запізненням, зважаючи на стрімкі суспільні трансформації. Основу дисципліни складають дослідницькі інтереси та теми, які сформувались ще у XIX ст. Вони просто застаріли, оскільки суспільне життя пішло уперед. До того ж, вони просякнуті пафосом просвітництва, ідеалами прогресизму і раціоналізму, в силовому полі яких формувалась соціологія. А, отже, завдання соціології визначалися під гаслами сайентистського перекоструювання оточуючого світу: «порядок і прогрес», «знання-сила», «приборкання природи» і т.п., і вона вбачалась інструментом вдосконалення, наукового спрямування і передбачення соціальних процесів, долання «соціальних хвороб» і хиб. У світлі сучасних реалій така стратегія виглядає однобічною, якщо б не говорити наївною.

Важко оминати той факт, що довгострокових успіхів на цій ниві соціологами досягнуто не було. Соціальні суперечності, конфлікти, боротьба, як і «соціальні хвороби», девіації, непередбачувані суспільні процеси, всілякі соціальні катаклізми, виявилися іманентними природі людського суспільства. Вони одвічні супутники соціального життя, їх не можна подолати, а тільки навчитись співіснувати з ними. Соціологи переважно фіксували їх, нерідко пояснювали і рідко передбачували. Та все ж домінувало саме розуміння соціології як проблемно-розрішуючої, утилітарної науки. Наш час породив чимало сумнівів у цьому.

Від перших розробок теорії девіантної поведінки Е.Дюркеймом, його хрестоматійної концепції самогубства цій темі присвячено гори соціологічної літератури, а види, прояви, негативні наслідки девіації тільки збільшуються, процентна доля самогубств є константною. Натомість все частіше поняття девіантності замінюється в сучасній аналітиці «дивністю», «нестандартністю», «ексцентричністю» (queer) з нейтральним, «політкоректним» віднесенням. Тобто зусилля соціологів вичерпали себе, не досягнувши відчутних результатів? Таке становище майже з усіх проблемних і болючих сфер суспільного життя. Для позитивістського пафосу «розрішення проблем» - немає особливих підстав.

Тим більше, на наших теренах і у нашій історії з «природоборчеським» мічуринсько-лисенківським підходом до цього світу з додаванням вульгаризованої версії «матеріалістичного погляду на історію», що вкорінювався у світогляд вітчизняних вчених, пафос «соціологічного вдосконалення» його – виглядає очевидним анахронізмом. До того ж, світ цей перебуває на межі виживання. Невтримне втручання «самовпевненого розуму» веде до того, що людство опинилося на порозі вичерпання життєвонеобхідних ресурсів, незворотних змін у кліматі, загрози життєздатності нашої планети. За умов, коли науково-технічний розвиток швидко випереджає духовний розвиток та моральні засади існування людських спільнот – повстає питання про доцільність такої науково-технічної оснащеності.

Феномен варварства відомий від початків історії людства, але ніколи варвари не мали засобів, здатних подолати «просунуті спільноти», а у наші часи фанатики-терористи із зброєю масового знищення вже не виглядають кінематографічним перебільшенням.

Серед природознавців, хоча й з запізненням, але набуває поширення застережене відношення до втручання у природу, насамперед людини. Досить згадати дискусії навколо генетики, ядерної фізики, медицини, електроніки та ін. Це стосується і соціологів – можна навести приклад участі Ю.Габермаса у дискусії навколо втручання медиків у генетичне наслідування дитиною рис батьків. Питання наскільки культурний і моральний рівень людини відповідає технологічним і науковим можливостям, до яких вона отримала доступ – залишається риторичним.

Серед сучасних теоретиків, які міркують над цими проблемами, набуває популярності думка про зміну ролі інтелектуалів, зокрема соціологів, по відношенню до зовнішнього світу: від «законодавців» до «інтерпретаторів» (З.Бауман), перехід від функцій «садівника», що культивує потрібне і виконує «шкідливе» - до «егеря», що охороняє і зберігає все, що є в природі.

Водночас, соціологією (йдеться передусім про вітчизняну науку) все ще керує позитивістська самовпевненість, утилітарна недалекоглядність, вузько спеціалізована обмеженість, а головне – тематико-проблемний перекис у бік економізму і технократизму. Це впадає в очі, якщо подивитися на тематичну спрямованість досліджень та навчальні курси спеціалізованих дисциплін, які викладаються у ВНЗ-ах. Ми вже на порозі постмодерної епохи, а наука відбиває переважно риси суспільного життя часів модерну: індустріального, класового, монокультурного суспільства і

відповідних соціальних стосунків.

Світ вже інший, суспільство функціонує на інших засадах, інформація зайняла місце продуктивності праці, та соціологія тупцює на процесах і явищах, що вже не визначають майбутні перспективи існування людської спільноти. Галузевий розподіл дисципліни не відповідає значущості тої чи тої сфери для сучасної людини, людини постіндустріальної ери. Відчутний перекис у бік проблем економіки, праці, технології, управління... усього того, що пов'язано з виробництвом – тоді як ми починаємо жити в постмодерному суспільстві, де більш важливе місце посідають проблеми пов'язані з інформацією, споживанням, дозволями, соціокультурною ідентифікацією.

В кінці минулого століття Х.Арендт дійшла висновку, що ми живемо у суспільстві, «в якому закінчилася робота». Багато соціологів підтримали цей вираз. З свого боку, Р.Дарендорф зазначив, «що ми ще не знаємо, що саме надає форму кожному особистому життю і суспільству, якщо цього більше не робить професійна діяльність за стандартних умов праці». Проте ці фіксовані проникливими теоретиками процеси суспільного розвитку ніяк не позначилося на структурі досліджень і соціологічної освіти.

На питання – хто ти? Слід, скоріше, чекати відповідь не про фах, рід занять, котрий надає засоби для життя, а про рівень споживання, який ти можеш собі дозволити, про спосіб життя, уподобання, смаки тощо, що виступають найважливішими ідентифікаторами у наш час.

У сфері так званого шоу-бізнесу в розвинутих країнах зайнято значно більше людей, ніж в сільському господарстві, продовольчій індустрії. Чим більш розвинута країна, тим менше вона потребує аграріїв, фермерів в традиційному розумінні, або тих, хто забезпечує продовольчий ринок. Тоді як інформаційно-розважальна індустрія невпинно зростає. Змінюється роль та значення різних соціально-професійних груп, спільнот.

Ієрархія життєвих сфер суттєво змінилася і вимагає відповідного перерозподілу уваги суспільствознавців. Тобто йдеться про те, щоб переглянути, принаймні, набір галузевих дисциплін (навчальних курсів) у бік скорочення місця дисциплін, зосереджених на праці, організації, управлінні..., не кажучи вже про економічну і політичну соціологію, які значною мірою є предметом інших наук. (соціологічний аспект має місце у будь-якій науці). Натомість актуалізувати слаборозвинені соціології споживання, творчості, дозволя, інтимності тощо – усього того, що забезпечує ідентифікаційні характеристики певних спільнот. Більше того, на часі розгортання соціологій здоров'я, кулінарії, сексу..., які займають все більше місце в житті людини. Очевидно, що соціологічний аналіз засобів і форм духовного споживання поряд з формами біо-фізіологічного співіснування сучасної людини, тобто того, чим вона найбільше переймається – давно назрів.

У цьому сенсі наша соціологія усе ще страждає на «радянський синдром» розуміння суспільного життя, де виробнича сфера вважалась домінуючою і визначальною. Зокрема, як відомо, в СРСР «сексу не було», їжі надто мало, щоб перебирати, відпочинок розглядався як підготовка до трудової діяльності і т.п. Такий ракурс добре представлений в радянському кінематографі. Наприклад, молоді люди день і ніч думають тільки над підвищенням продуктивності праці, навколо праці усі життєві колізії і таке інше. Тепер, правда, засилля голлівудівського ракурсу, де все навколо сексу і грошей. Занадто, але все ж ближче до природи пересічної людини. Так чи інакше, але трудові взаємини і виробничі процеси ніколи не стануть для людини важливішими за стосунки, які пов'язані з духовним чи інтимним світом особистості.

Соціологія опинилась в радянській світоглядній колії. Проте, на відміну від кінематографії, вона значно менше залежить від системи міфотворення. Взагалі

прикликана долати цю систему. Крім цього, у нинішньому суспільстві для його членів пріоритетними стають царини самореалізації, які лише опосередковано зв'язані з трудовою діяльністю. Видається, що важливіше не де і ким ти працюєш, а скільки заробляєш, щоби забезпечити цю самореалізацію.

Про це свідчить і престиж професій у сучасній молоді, що демонструє рішучий розрив з пафосом матеріального творення і трудових звершень. На вершині піраміди соціальної успішності і суспільної поцінованості – юристи, дизайнери, шоу-мени, журналісти, актори, музиканти... За мірками віку минулого – «обслуговуючий персонал», тоді як виробничі професії не «у фаворі».

Знаковими символами нинішнього покоління є комп'ютери, мобільні телефони, авто, спортивне знаряддя..., але ж не трактор, верстат, лабораторні прилади..., що були фоном і антуражем суспільно-схваленого успіху. Гіпсові скульптури робітника з відбійним молотком, які символізували трудову звитягу і мали слугувати еталонним зразком члена радянського суспільства, у сучасного юнака викличуть зовсім інші почуття, в кращому випадку іронічні. Зовнішні ознаки зміни життєвих пріоритетів у суспільствах ХХІ ст. надто помітні, щоб ними зневажали соціальні аналітики.

Звичайно, не варто перебільшувати вплив постіндустріальних проявів на нинішній плин суспільного життя: для того, щоб споживати, розважатися, творити в поза матеріальних сферах треба виробляти. Забезпечення первісних потреб є першочерговим і відправним для подальшого розвинення людності, хоча слід пам'ятати, що на кожному етапі історичного розвитку все менша частка населення може їх забезпечити.

Імовірно найбільші здобутки соціологічний аналіз чекає у царинах функціонування сучасних спільнот, які тільки відкриваються, окреслюються. Прикладом можуть слугувати, на мою думку, вплив мобільного зв'язку (I-mode) на міжособистісні і міжгрупові взаємини людей або зростання значення спонтанних культурницьких рухів з певного приводу (екологічні, феміністські, толерантності до секс меншин, релігійних дисидентів...) на політичні процеси в суспільстві. Низку сучасних суспільних феноменів, котрі майже не заторкнуті соціологічною увагою, напевно можна продовжити, що власне і є завданням проникливої соціології.

Наша соціологічна наука потребує деполітизації. За умов різких суспільно-політичних трансформації на пострадянському просторі саме політичні процеси відігравали головну роль у суспільному житті, але поволі вони поступатимуться місцем іншим чинникам. У розвинутих країнах політичні явища чи політичні науки є, скоріше, матеріалом для соціологічних умовиводів, а у нас, поки що навпаки – соціологія обслуговує політичні науки. До того ж, політичні дійства в українському виконанні не є відображенням глибинних процесів у суспільно-політичному житті, не є «лицем» суспільства, радше його гримасою. Політична діяльність (олігархічних угруповань, партій, регіональних чи національно-культурних об'єднань громадян) не стільки стає ідентифікатором, скільки викривлювачем інтересів та особливих характеристик громадян. Саме це прикликана показати справжня соціологія, а не емпірично «обґрунтовувати» чи ілюструвати політичні завдання, гасла та висновки.

Значення політики у нашому житті штучно перебільшується, політичними інтересами та уподобаннями маніпулюють, навіть використовують у поза політичних цілях, які фарбують у політичні кольори, щоби привернути до них увагу. Досить згадати корупційні скандали наших днів.

Електоральна соціологія, безперечно, корисна річ з точки зору можливості знати об'єктивний стан, географію політичних преференцій, структуру політикуму тощо, а, головне, – бути інструментом громадянського суспільства, можливості контролю над владою та суспільними групами, що домагаючись егоїстичних інтересів прагнуть

викривити справжню картину політичної дійсності. Проте недостатньо виконувати моніторингову роль, розглядаючи суспільно-політичні процеси, чим переважно обмежуються комерційні соціологічні служби і центри. Час переходити до ґрунтового аналізу причин, основних чинників та наслідків політичного вибору, соціокультурних змінних політичних феноменів тощо. Вводити електоральщиків (полстерів) у контекст соціокультурної реальності та будувати дослідницьку стратегію у цій царині спираючись на всю цю реальність.

Соціологія потужно впливає на політичні науки. Це, безперечно, позитивний факт, оскільки дозволяє звернутися до об'єктивного обґрунтування політологічних висновків, сприяє «розчаклуванню» і демістифікації політичного життя. Але зворотний вплив політики на соціологічну науку не є корисним для останньої за наших умов. Науковий аналіз і політична практика мають взаємодіяти у правильному порядку: наука пропонує – політикум використовує, а не політики замовляють – соціологи виконують.

Соціологія потребує також «переформатування», певного переходу від галузевої побудови дисципліни, передусім її викладання, до парадигмальної. Адже соціологічне знання розвивається, головним чином, у площині певних парадигм (теоретико-методологічних підходів, соціологічних традицій): функціоналістського, конфліктницького, інтеракціоністського, структуралістського, феноменологічного, біхевіористського тощо. Логічно було би і вчити за такою схемою, викладати соціологічну науку в парадигмальний спосіб.

Так, конфліктологи показують і навчають можливостям свого парадигмального підходу до концептуалізації і емпіричного застосування в дослідженнях зіткнення інтересів, міжгрупових напружень, конфліктів і політичних, і міжгенераційних, і міжконфесійних, і міжнаціональних, і міжкультурних відносин. Тобто свого роду крос-суспільний конфліктологічний аналіз соціальних явищ, які вивчаються різними галузевими соціологіями (політики, сім'ї та молоді, релігії, культури тощо). В площині цієї парадигми пропонується і витлумачення обраних явищ і процесів. Відповідно, інтеракціоністський або феноменологічний ракурс розгляду тих же чи інших суспільних явищ продемонструє свої здатності і досягнення в їх розумінні, а соціобіологічний чи інституціональний аналіз додадуть своє бачення, свої аргументи у висвітлення досліджуваних проблем. Сукупність усіх здобутих знань й складатиме більш-менш достовірну картину того чи того соціального феномену. Тобто штат кафедр мають складати фахівці з структурно-функціонального, конфліктологічного, феноменологічного і т.д. аналізу.

Адже те, що соціологія є мультипарадигмальною наукою не заперечується ні ким. Вона формується і розвивається шляхом взаємо доповнення, взаємо коригування, критичного дискутування. Розуміння соціальних реалій складається з думок фахівців, які використовують різні теоретичні традиції, різну методологію і засоби досліджень. При ігноруванні того чи того аспекту, концептуалізації, ракурсу бачення ми ризикуємо отримати неповне, викривлене розуміння соціального явища.

Парадигмальне «переформатування» соціологічної дисципліни дозволило б їй бути більш гнучкою, адекватніше реагувати на виклики часу, оскільки для новітніх феноменів і процесів галузеві рамки надто вузькі. Вони, взагалі, краще піддаються міждисциплінарному розгляду.

Підсумовуючи, зазначимо, що наведеними проблемами і завданнями – а саме: вироблення інтегративного теоретико-методологічного підходу (найперспективнішим видається розвинення культуральної соціології), долання сайентиської самовпевненості, приведення соціологічної науки до адекватності новій суспільній реальності, деполітизація соціології, внутрішньо дисциплінарне переформатування або

ж переходу до парадигмального структурування дисципліни – названим перелік не вичерпується. Проте, хочеться сподіватися, що сама постановка, обговорення і поступове вирішення проблем розвитку соціологічної науки дозволить їй зайняти те місце у суспільному житті України, на яке вона заслуговує.

Стаття надійшла до редакції 1.09.2012

V.V.Tancher

DILEMA AND LANDMARKS OF SOCIOLOGICAL DISCIPLINE

It is proposed to start discussions nasuschih rozvitiya problems of social science and education, which is seen by the author especially in overcoming the positivist "bias" in the development of Ukrainian sociology, the development of an integrative methodology of sociological knowledge, orienting example of which is The cultural sociology, the adequacy of the modern discipline of social realities, reformatting of its intrinsic architecture, de-politicization and other problems.

Key words: *The cultural sociology, depoliticization, integrative methodology, positivist "bias", a symbolic action.*

УДК 316.613-057.875

В.В. Терпан

СТУДЕНТСТВО ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА СПІЛЬНОТА

У статті аналізується сутність поняття студентство та досліджуються такі його соціокультурні показники як мотивація отримання вищої освіти та практики дозвілля сучасних студентів.

Ключові слова: *студентство, соціокультурна спільнота, мотивація, культурно-дозвіллі практики.*

У сучасному стрімко мінливому світі при постійному зростанні обсягів інформації, що вимагає підвищення професіоналізму на накопичення нових знань, істотно зростає роль студентства. Розуміння цього стимулює нове ставлення до молодого покоління, яке є найважливішим ресурсом розвитку суспільства.

Студентство – соціальна спільнота, що характеризується найвищою соціальною активністю й досить гармонічним сполученням інтелектуальної й соціальної зрілості. Соціокультурна трансформація, яка відбулася в пострадянській Україні та викликала істотні зміни в структурі ціннісної свідомості всіх верств населення, не могла не проявитися в ціннісних орієнтаціях та настановах сучасного студентства – найбільш сприйнятливої до соціальних змін, динамічної й інтелектуальної частини молодого покоління.

Дослідницький інтерес до студентства сьогодні детермінується декількома причинами. По-перше, демографічними та інтелектуальними характеристиками даної соціальної спільноти. Адже й вік, і освіта в умовах сучасного суспільства, безсумнівно, є найважливішими соціальними ресурсами. По-друге, студентство за характером своєї діяльності, поглядами, ціннісними орієнтаціями дуже близьке до такої соціальної групи, як інтелігенція. Крім того, студентству властива більш висока, у порівнянні зі старшими віковими групами, реактивність щодо змін, які відбуваються в сучасному соціокультурному середовищі. При цьому саме студентство має цілий набір соціальних ресурсів, що сприяють більш високій адаптивності й іновативності даної соціальної групи в умовах трансформацій: молодий вік, освіченість, соціальна активність,